

באיסור השתלת לב וכבד מאדם לאדם

הרב אליעזר יהודה וולדינברג

פרק א – גילוי דעת¹

נזדעזעתי על ההתרחשויות המחרידות בימים אלה, בבית חולים רמב"ם בחיפה. (וכוננות לכך בעוד בת"ח) לגשת בקלות דעת להשתיל לב וכבד מאיש יהודי אל רעהו תחת השם של "תורם" ו"נתרם", ולפניות המרובות אלי שאחווה דעתי דעת-תורה על זה, אני מוצא חובה לנפשי להיענות למבוקש.

א. הן לפני כבר גיליתי את דעתי על כך בכמה וכמה מקומות מחלקי ספרי שו"ת ציץ אליעזר² כי ישנו כאן רצח נפש התורם שהנהו עוד בגדר חי, ובכמה מקרים גם רצח הנתרם כאשר לאחר זמן הוא נפטר, על אשר הוציאו ממנו לפני כן (לפני השתלת הלב הזר) את לבבו הטבעי.

מודע אנכי מהמסופר על כמה גדולים אשר לאחר שאסרו את הדבר, גילו את חוות דעתם להיתר במקרה מיוחד שבא לפניהם לאחר מכן³, אבל גלוי וידוע שהיה זה כאשר המדובר היה בתורם ומשתיל שאינם יהודים, ולכן סברו לפי"ד שיש מקום להתיר בהיות ואצלם זה היתר, ואין לאסור מה שהם מתירים, וסברו וקיבלו לבצע בכזאת גם כאשר הנשתל הוא יהודי⁴.

1. פורסם לאחר החלטת מועצת הרה"ר (על התנאים להיתר השתלות לב בישראל, חשון תשמ"ז) במודעות מטעם הועדה הציבורית להגנת כבוד האדם, ונשנה בציץ אליעזר ח"ז סי' סו. כותרות הפרקים וההערות נכתבו בידי העורך ואחריותם עליו.

2. ראה ציץ אליעזר חלק י' סי' כה; חלק ט' סי' יז פרק ו.

3. הרב משה דוד טנדלר, תחומין ז, עמ' 187 בהערה 2 (הובא בספר אסיא ז, עמ' 142, להלן עמ' 224); וכן ניתנו המלצות לתרומת כספים עבור חולים ישראלים שנזקקו להשתלת לב בחו"ל. בין החותמים: הרב עובדיה יוסף שליט"א (י"ט שבט תשמ"ט) והצטרפו לקריאתו בכתב ידו וחתמו עוד כמה מגדולי הדור.

4. ראה ספר אסיא ה', עמ' 77-78, לעיל עמ' 158-160.

אולם לבוא כאן בארצנו הקדושה לבצע דבר נורא כזה על ידי יהודים, ומתורם ונתרם יהודים, הוא ממש מבהיל ומזעזע, ולא עלה על לב מי שהוא מהגדולי' להתיר דבר כזה עד כה, וכמה מחרידים כל לב ונפש דברי הרמב"ם בפ"ד מה' רוצח ה"ט שפוסק הלכה פסוקה: "כי כל מי שיש בידו עוון זה (של רציחה) הרי הוא רשע גמור ואין כל המצוות שעשה כל ימי חייו שקולין כנגד עוון זה". ולכן מחשבות נוגות מטרידות לכל מי שיראת ה' נוגעת אל לבו שח"ו לא נגיע עי"כ לידי מצב של "ולארץ לא יכופר וגו'", אם החרש נחריש לעת כזאת.

כי הדבר ברור כשמש, שאי אפשר לבצע השתלת לב או כבד מגוף לגוף, אלא אם כן יוציאו אותו מהתורם כל עוד קיים בו חיות עצמי, ואך סמיות-עיניים היא לקרוא את מצב התורם בשעה שמבצעים בו פעולת הוצאת הלב, או הכבד, בשם "מוות קליני" (שם מוות-ראשוני שבו מלבם), וזה בא רק למען להשקיט את מצפונם של הרופאים המבצעים זאת, או יותר נכון, את מצפונם בעלי-הנפש המזדעזעים לשמוע על הוצאת לב או כבד מבן אדם בשעה שנמצא בו עודנו רוח חיים, [ואגב, בדברי על זה עם פרופסור רופא-לב גדול, ויר"ש ות"ח, הוא ממש היה מזועזע מהמתרחש, מהמבצעים, ושקדם להם, ושאחריהם, ואמר לי שאין שום ספק בדבר שבאותה שעה של ביצוע-הכריתה, ישנו להתורם עוד פעימת לב עצמית טבעית. ושאל באירוניה: האם לא יהא מותר לי לחלל עבור חולה כזה את השבת כדי להאריך כל האפשר את חייו? וכן האם אסור לי כבר להלינו? או, האם אני צריך כבר להזהיר את הכהנים מטומאת מת דדינו כבר כשנשברה מפרקת? והשאלות נוקבות ויורדות חדרי נפש].

ומכיון שישנה עוד באותו רגע חיות עצמית בלב התורם, אם כן כריתת הלב או הכבד ממנו גובלת ממש עם רציחה, כמאמרם ז"ל בשבת דף קנ"א ע"ב: המעצים עם יציאת הנפש הרי זה שופך דמים. וכך נפסקה ההלכה בפשטות, באין חולק, ברמב"ם בפ"ד מה' אבל הלכה ה', ויר"ד סימן של"ט. ועוד פוסק הרמב"ם בפ"ב מרוצח, דאחד ההורג את הבריא או את החולה הנוטה למות ואפילו הרג את הגוסס נהרג עליו.

וכידוע, מאז ומקדם, והתאמת הדבר עוד בימינו, קרו מקרים ידועים בארצות שונות, שפעולת המוח נפסקה אצל כמה וכמה בני אדם הרבה זמן לפני הפסקת פעולת הלב, והמשיכו לחיות ככה עוד עידן ועידנין, וקרה אפילו שכמה התעוררו לאחר זמן לתחייה ולשיבה לקדמותם. יוצא איפוא שאם הולכים אחרי הפסקת פעולת המוח, ממש הורגים נפשות.

ב. כבר קבע לנו רבינו הגדול החת"ם סופר ז"ל בתשובותיו דשיעור מיתה קיבל מרע"ה הלמ"מ, וסמכו חז"ל על "כל אשר רוח באפר" כי הכל תלוי בנשימה, ושזהו כלל גדול לכל המתים, וזהו שיעור המקובל בידינו מאז היה עם ה' לגוי קדוש, וכי כל הרוחות שבעולם אם ימלאו חפניהם רוח לא יזיזונו ממקום תורתנו הקדושה, ושכל המהרהר אחר קבלת אבותינו הרי הוא מהרהר אחר השכינה, יעו"ש.

ג. ופלא הדבר שבאים ותולים הדבר בהסכמת התורם או המשפחה, ומתברכים בלבם להשקיט את רוחם ואת רוחות בני האדם, היכן נשמע בכזאת בישראל, שבני משפחה יוכלו לתת את הסכמתם על כך? וכי המה הבעלים של בן המשפחה לתת הסכמה לקרב את מיתתו? ואפילו התורם בעצמו ג"כ איננו בעלים על עצמו לכך להכריזו מארץ החיים, כי נפש האדם איננה קניין של שום בן תמותה, לרבות גם לא קניינו העצמי, אלא קניינו של הקב"ה הנותן נשמה ורוח באדם ומקרא מלא ביחזקאל פרק י"ח: "הן כל הנפשות לי הנה, כנפש האב וכנפש הבן לי הנה". והדברים עתיקים.

ד. על כן יש להרעיש עולמות על זה בלי חת. וכמה גדולים המה דברי הרמב"ם בפ"ח מהל' יסודי התורה הלכה ז', שבחכמת אלקים אשר בקרבנו, כלל בפסקו לאיסור שפיכת דמים של חברו כדי להציל עי"כ את עצמו, ושהוא ב"י הרג ואל יעבור". גם דבר זה, שלא להרוג נפש מישראל "כדי לרפאות נפש אחרת" (יעוין בלשון דבריו), ומהו המציאות של להרוג נפש מישראל כדי לרפאות עי"כ נפש אחרת אם לא כדי ליקח מדמו או מאבריו כדי לרפאות עי"כ נפש אחרת? ואם לתרגם זאת למציאות של זמננו, הווי אומר: כדי להשתילם בנפש אחרת, ובאה גם על זה האזהרה החמורה של "אין מאבדין נפש מפני נפש", ושהוא ב"י הרג ואל יעבור.

ה. באשר על כן החובה על רועי-ישראל, ועל כל מי שבידו לעשות למען מניעת רציחת-נפשות במסוה רפואית, לעמוד על המצפה ולהזהיר על הענין החמור הזה, ולא לתת מנוח למבצעי רציחות כאלה, וה' הרחום וחונן לא ימנע טוב מההולכים בתמים, ויעורר לבות בני אדם המעורבים בזה במישרין ובעקיפין, לסגת מדרכם הנלוזה ולשוב לפניו לאהבה וליראה את שמו ולשמור תורותיו שבכתב ושבע"פ, ומתוך התעוררותא דלתתא נזכה גם לידי התעוררות דלעילא, והרופא כל בשר יפליא לעשות אתנו פלאי פלאות, ויהא עמנו כאשר היה עם אבותינו, לא יעזבנו ולא יטשנו, ויברך אותנו בכל אשר נעשה, בכ"כ בחינות נגלות ונסתרות, לנו ולבנינו עד עולם.

פרק ב – עיקר חיות האדם במוח או בלב?

בהמשך לדברי בפרק הקודם אודות השתלת לב וכבד, למען התועלת אני בא בזה להוסיף כמה אמרים שישתקפו מהם דעת-תורה שעיקר חיות האדם קשור עם הלב יותר מעם המוח, ושאינן להתחשב על פי ההלכה עם דעת רופאים שמנסים לקבוע להיפך, וכמו כן להבהיר שהפסקת הנשימה דרך האף קובעת רק לאחר שאין דופק בלב.

א. בדבר הזה אם חיות כל בעל חי תלוי במוח או בלב נחלקו קדמוני חכמי או"ה. גאלינוס קבע שהחיות תלוי במוח. ואריסטו סבר שהיפך שהכל תלוי בלב, ובא המורה הגדול והרופא האמיתי רבינו הרמב"ם ז"ל והכריע כדעת אריסטו שהחיות תלוי בלב, וכל עוד שיש חיות בו דין חיים על היצור הזה.

ברור שלנו קובעת דעת הרמב"ם ז"ל, והוא הסוף פסוק בזה לגבינו, וכך אנו מוצאים להגאון החכם צבי ז"ל בתשובותיו סימן ע"ז, שקובע מסמרות בזה, ומוסיף לומר דאף הסובר שהתנועה הוא במוח, מכל מקום מודה הוא שאין החיות תלויה אלא בלב כי בזה לא נחלק אדם מעולם, ומסיים בלשון: "והחילוף שבין מתנענע ומפרס – לחי, הוא מבואר לכל חי".

וכך מצינו להרשב"ץ ז"ל בספרו יבין שמועה שמנתח תפקידי הלב והמוח והכבד בקרב בעל חי, וכותב וז"ל: "ויש בב"ח שלשה אברים ראשיים והם הלב והמוח והכבד סימן להם מל"ך, וראש לכולם הוא הלב ומשם משתלחים אל המוח ואל הכבד כוחות, כוח המוח הוא החוש והתנועה וכו', וכוח הכבד הוא כח ההזנה וכו' ואלו הכוחות קרויים כוחות טבעיות, וכוח המוח קרויים כוחות נפשיות, וכוחות הלב הם כוח החיים, כי לפעמים יתקיים האדם בלא מזון ויתקיים בלא חוש ותנועה, אבל אם יתבטלו מתנועותיו ויתקרר הב"ח ימות, וזהו "וימת לבו בקרבו ויהי לאבן", וכן כתוב "מכל משמר נצור לבך כי ממנו תוצאות חיים" יע"ש.

וכך מביא החכם צבי בתשובותיו האמורה בשם האר"י ז"ל כתנא דמסייע שעיקר החיות קשור בלב וכותב וז"ל: "גם הרב האלוקי כמוהר"ר יצחק לוריא זצוק"ל אשר רוח אלהים דיבר בו הסכים למה שהוא מפורסם לכל אנשי העולם שהלב הוא משכן לנפש החיונית והוא המת לאחרונה אחרי מיתת כל האברים הרחוקים והקרובים אליו".

ב. אמנם מצינו בחז"ל ביומא ד' פ"ה שאמרו דעיקר החיות הוא באף כדכתיב "כל אשר נשמת רוח חיים באפיו", וזה מטעה לחשוב שאם נשימת החוטים נפסקת – שרוצים לקבוע שזה בא כתוצאה מהפסקת פעולת המוח, אזי הוא נחשב למת, ולהוכיח מזה שהחיות תלוי במוח.

הנה המכוון האמיתי של חז"ל בזה הוא לחומרא כשזה בא לאחר שדפיקת הלב נפסקה, וכך מבאר בהדיא רש"י ז"ל ביומא שם וז"ל: ומר אמר עד חוטמו דזימנין דאין חיות ניכר בלבו וניכר בחוטמו עכ"ל, וזה שאמרינן בגמ' שם שממעלה למטה כיון דבדק ליה עד חוטמו שוב אינו צריך, הוא מפני דתלינן דמסתמא גם אין כבר חיות בלב, אבל כל היכי שרואים שיש חיות בלב אזי ברור הדבר דאז דינו כחי שנשמתו דופקת, כדברי רש"י ביומא שם.

והגאון החכם צבי ז"ל בתשובתו שם השיב לשואלו על כך, דאדרבה מהגמ' ביומא שם ראייה שהכל תלוי בלב, אלא דלפעמים אף שהנשמה עדיין תוך הלב אין הדפיקה ניכרת בלבו, ר"ל מבחוץ על החזה כיון שהדפיקה חלושה היא מבפנים, אבל הנשימה היוצאה מן הלב דרך הריאה היא ניכרת כל עוד שהלב חי, וזה דבר ברור מאד שאין נשימה אלא כשיש חיות בלב שממנו ולצרכו היא הנשימה וכו' ודרך החוטם יוצא האויר החם מן הלב ונכנס בו אויר קר לקרר הלב, ואם אין לב אין נשימה יע"ש.

וכך קובע גם הגאון הגר"ש נאטאנזאהן ז"ל בספרו דברי שאול על י"ד סימן שצ"ד בהמשך דבריו שם כי ברור כשמש דקביעת החיות הוא הדופק על הלב והנשמת-אף ע"ש.

ג. מעתה אחרי שיוצא לנו הדבר בבירור גמור כי על פי הדין וההלכה עיקר החיות תלוי בלב, אין כל מקום של ספק כי כל עוד שישנו בהתורם פעימת-לב-עצמית הרי הוא כחי לכל דבר, והמוציא אז את לבו דינו כרוצח.

[וזאת להדגיש (מפני מעשה שהיה) כי חומר האיסור בזה לא נחלש אם לוקחין את הלב או הכבד מאדם שאינו שפוי בדעתו, כי הוא כלול במה שפוסק הרמב"ם בפ"א מה' רוצח דכל הורג נפש בן אדם עובר בל"ת ואם רצח בזדון בפני עדים מיתתו בסייף. וכך כותב בספר אמרי בינה להגאון מקאליש ז"ל חאו"ח ה' שבת סימן ט' דחרש ושוטה בודאי ההורגן חייב כמ"ש הרמב"ם ריש ה' רוצח כל ההורג נפש אדם מישראל עובר בל"ת דלא תרצח ומיתתו בסייף, וחרש ושוטה נפש אדם מישראל נקראין כיון דאסור למספא להו איסור בידים, ובני כריתות הן ובני זביחה כשגדול עע"ג, וגם הנולדים מהם ישראלים הם וכן כשר הוא למיפטר מיבום, וחז"ל תקנו להם נישואין וכדומה לכמה ענינים יעו"ש].

ודעת רופאים לשינוי פני הדברים ממה שקבעו לנו חז"ל הקדושים אין בהם בכדי לשנות כלל וכלל בהיות גילוייהם ומסותיהם עומדים בניגוד לחז"ל. וזהו חוץ מה שיודעים אנו עפ"י נסיונות רבים מקדם ומאז שקביעות הרופאים בעניני רפואה ע"פ חכמתם ותגליותיהם המה תמיד לא סוף פסוק, ומה שלפנים קבעו שזה תרופה-מציאותית, קובעים לאחר זמן שהיא חסרת-ישע, ועוד כמזיק, והוא דבר שגם הרופאים לא מסתירים זאת, ומכריזים על כך בכמה הזדמנויות שיתכן וקרוב לוודאי שכעבור כמה שנים יקבעו אחרת לפי תגליות נוספות.

ולא מלבי אני אומר זאת, פוק חזי לאחד מגדולי הראשונים הריב"ש ז"ל בתשובותיו סי' תמ"ז שקובע בכזאת, כי דברי רופאים לא יכולים לשנות בעל פי ידיעתם בחכמת הרפואה ממה שקבעו חז"ל, ולשואל שם הוא משיב דברי נגידים, ודברים קשים כגידים לאמר: "ידע האדון שאין לנו בדיני תורתנו הקדושה ומצוותיה עפ"י חכמי הטבע והרפואה שאם נאמין לדבריהם אין תורה מן השמים חלילה, כי כן הניחו הם במופתיהם הכוזבים, ואם תדין בדיני הטרופות. ע"פ חכמי הרפואה שכר הרבה תטול מן הקצבים כי באמת יהפכו רובם ממוות לחיים ומחיים למוות ויחליפו חי במת וכו' ואנחנו על חז"ל נסמוך אפילו יאמרו לנו על ימין שהוא שמאל, שהם קיבלו האמת ופירושי המצוה איש מפי איש עד משרע"ה, ולא נאמין אל חכמי היוונים והישמעאלים שלא דיברו רק מסברתם ועפ"י איזה נסיון מבלי שישגחו על כמה ספיקות יפלו בנסיון וכו'", יעו"ש.

וממנו, מרבינו הריב"ש ז"ל, נקח ללמוד להתנהג בכאמור בהיקש ובק"ו כאשר מדובר לסטות מדברי חז"ל בדברים הנוגעים אל הנשמה, בקביעת חיים או מות לנפש האדם, וממש מה שהריב"ש קובע לנו "כי באמת יהפכו רובם ממות לחיים

ומחיים למוות ויחליפו חי במת", אנו רואים שקיים כך אצל הרופאים בקביעת חי האדם. בדור ההשכלה, בתקופת החת"ם סופר ז"ל, רצו להחליף מת בחי ולעכב קבורתו במספר ימים והחת"ם סופר ודעימיה לחמו נגדם בכל תוקף ועוז, וכעת הגדילו חטא ופשע להחליף חי במת ולרצוח נפשות למען "לעשות להם שם בארץ".

והנה רואים אנו כי כבר קבע לנו הריב"ש ז"ל מה שבא וקבע החת"ם סופר ז"ל (שציטטתיו בגילוי דעת שלי) שכל מה שקבעו לנו חז"ל בזה מקובל היה זה בידם איש מפי איש עד מרע"ה ולכן עלינו לסמוך עליהם אפילו יאמרו לנו על ימין שהוא שמאל, ובהוספת אזהרה חמורה שאם נאמין בכאלה לחכמי הטבע והרפואה "אין תורה מן השמים חלילה".

ד. כזה וכיוצא בזה כותב גם הגאון בעל אורים ותומים ז"ל בספרו כרתי ופלתי בסימן מ' סק"ד וז"ל: "ומה בכך שמכחיש חוקות הטבע וכי עי"כ יצא חורבה כמו שיש לחוש אם נכחיש כללות התורה בטריפה אינה חיה וכדומה. ובפרט יסודות חכמי טבע בנוים ע"פ נסיון, היום היתה הסכמה כך, וכאשר באו אנשים שראו ההיפוך אף הם נזורו אחור מהסכמתם ועשו כלל אחר, וכן תמיד, עד כי עכשיו ע"י נסיון בזה נזורו אחור ממש מכל הנחת גלילות ארסטו וכדומה ובחרו הנחות יסודות חדשים" עכ"ל.

הרי לנו שהגאון בעל כרתי ופלתי ז"ל איננו מתפעל כלל אם אפילו מוצאים כללי הלכה שנוגדים חוקות הטבע, דלנו דיני התורה הוא הטבע היסודי המקיף את כל החיים, ובאור פני אלהים נתן לנו תורת-חיים, ובפרט כאשר לעומת זה כל יסודותיהם של חכמי הטבע והרפואה בנוים על אבני-תוהו, ומה שזה בונה כעת בא זה לאחר זמן וסותרו, ומה המה אפילו חלמשי-צור כאלה נגד החיי עולם, היא תורה שבעל פה שנטע נותן התורה בתוכנו. (ויעויין עוד בבני אהובה בפ' ט"ו מה' אישות ה"א. וכו"פ סי' קפ"ח סק"ה יעו"ש).

ה. פרשה מיוחדת היא ענין נאמנות הרופאים. הדבר תופס יריעה נרחבה בספרות ההלכה עד היכן נאמנותם מגעת, ואין ברצוני להתעכב על נושא זה כאן כדי שלא תתפרש – כאשר כבר רוצים לפרש – כאילו מניעי-ההתנגדות להשתלה נובעים מכח בעיית זאת, כאשר לאמיתו של דבר אפילו אם נקבל את נאמנותם בזה גם כן איסור ההשתלה של כבד ולב הנלקח מאדם שלבו פועם פעימה עצמית וטבעית במקומה עומדת, כאשר נתבאר הדק היטב.

ו. הבהרה נוספת על כל האמור יש להבהיר כי חומרת הבעיית היא לא רק לגבי התורם, כי אם לגבי הנשתל אשר כורתים ממנו לבו הטבעי או את כבדו השלם ולא רק אם לאחר מכן הוא נפטר בזמן קצר דאזי הוא רצח ממש, אלא אפילו אם נשאר בחיים וחי כמה חדשים או אפילו שנה ויותר, והוא במקרה והנשתל הוא עדיין איננו לפי מצבו בגדר טריפה לפי ההל' – ויש להניח שבהרבה מקרים הוא בכזה – דהרי על ידי שכורתים לבו הטבעי מקרבו הוא נעשה עי"כ (אם לא בגדר של נבילה) לכה"פ בגדר של טריפה, וה"ה ככה בכבד, והדעת נותנת שעל ידי ששותלים במקום זה

בקרבו לב או כבד של איש אחר אין מוציאים אותו ע"כ מגדר זה של טריפה, כאשר כותב בדומה לזה הכרתי ופלתי שם כאשר ניטל הלב מבעל חי אע"פ שנמצא בגופו אבר אחר כדמותו וכתבניתו ובו משכן רוח חיוני וממלא תפקידו של הלב ונותן לו החיות, בכל זאת אין זה מוציא אותו מגדר טריפה, היות ועכ"פ ניטל ממנו לבבו הטבעי כדיעו"ש, וא"כ הוא הדין, ואולי הדבר עוד במכש"כ שנקבע בכזאת כאשר כורתים ממנו לבבו וכבדו הטבעי ומשתילים בקרבו לבבו או כבדו של אדם אחר, וכאשר רואים אנו כי הגוף לוחם בכל כחו נגד זה ודוחה אותו בכל מדת היכולת.

ואם אנו צודקים בהאמור שעושים אותו טריפה ע"י כריתת לבבו או כבדו הטבעי ונשאר במצב כזה, ואצל אדם הרי לא קובע מה שחי יותר מ"ב חודש להוציא אותו ע"כ מגדר טריפה, דאדם אית ליה מזלא כדכותבים התוס' בכמה מקומות בש"ס (יעוין בתוס' גיטין ד' נ"ו ע"ב. וזבחים ד' קט"ז ע"א, ובעוד מקומות), אם כן הרי ישנם כמה מגדולי הפוסקים רוא"ח דס"ל להלכה דהעושה אדם טריפה חייב עליו (יעוין ביד רמה סנהדרין ד' ע"ח, ושר"ת ריב"ש סי' רנ"א, ובספר למודי ה' לימוד קס"ח, וכן בספר פתח הדביר על אר"ח ח"ב סימן קצ"ט יעו"ש והדברים ארוכים ואין כאן המקום להאריך בזה).

ועוד זאת דבמקום שהוא ודאי טריפה גם בבעל חי (ולא רק באדם) לא מועיל מה שחי יותר מ"ב חדש להוציא אותו ע"כ מגדר של טריפה, כאשר פוסק הרמ"א ב"ד סימן נ"ז סעי' י"ח, ולא מהני אפילו אם הוא מרבה כחול ימים יעו"ש בש"ך ואכמ"ל.

ז. לזאת כאשר מראשית כזאת הודעת, יש להזדעזע על מפנה-ההתדרדרות לחזור לנסות כאן בארצנו הקדושה להשתיל לבבות, ובהוספת חטא על פשע גם להשתיל כבד, דלפנינו רציחת נפשות, דבר שצריך להחריד כל לב ונפש, ואין להתברך ולומר שלום יהי' לי, אלא יש להתקומם נגד זה במלוא הישות ולהרעיש עולמות על כך השכם והערב, ולא לתת מנוח למבצעי רציחות כאלה, ולמסייעים בידם, אשר רק היצר הישן נושן של "נעשה לנו שם" הסוכן באדם, הוא זה שדוחף אותם להתדרדר במדרונים מסוכנים כאלה, ומסנוור את עיניהם מלראות נכוחה כי דרכי השתלות כאלה דרכי שאול המה ויורדות אל חדרי מות, ופוחות גם פתח פתוח נרחב כללי לזלזל בחיי אדם לזלזל כזה שעוד לא היה כמותו, ה' ירחם.

ח. מי יתן ויפקחו עיני עוורים ההולכים בדרך חתחתים ויראו ויבינו את אשר לפניהם, ואז צדיקים יראו וישמחו, ויקויים בנו במהרה חזון הנבואי (ביחזקאל ל"ו): "ונתתי לכם לב חדש ורוח חדשה אתן בקרבכם והסירותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר, ואת רוחי אתן בקרבכם ועשיתי את אשר בחוקי תלכו ומשפטי תשמרו ועשיתם, וישבתם בארץ אשר נתתי לאבותיכם והייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לאלהים", אמן ואמן.

פרק ג' – סוגית "נפלה עליו מפולת" ונאמנות הרופאים

אני מוצא לנחוץ לפרסם הבהרה נוספת להראות עד כמה שעל פי ההלכה מחויבים לחשוש לחיות-אדם כל עוד שנרגש בו נשימת-חוטם או פעימת-לב, והוא הדין גם אם מוצאים למעשה דופק או תנועת חיים בשאר אברים, ועוד דבר מה בקשר למוות-מוחי, וכן בקשר לנשתל עם לב או כבד מגוף אחר.

א. במסכת יומא ד' פ"ה ע"א איתא: תנו רבנן עד היכן הוא בודק (מי שנפלה עליו מפולת בשבת עד היכן הוא מפקח את הגל לדעת האמת אם הוא חי עודנו) – עד חוטמו, ויש אומרים עד לבבו וכו', אמר רב פפא מחלוקת ממטה למעלה, אבל מלמעלה למטה כיון דבדק ליה עד חוטמו שוב אינו צריך דכתיב כל אשר נשמת רוח חיים באפו.

כבר הזכרנו בקצרה בפרק הקודם והסברנו כי מה שאמרו ז"ל ביומא הנז' דעיקר החיות הוא החוטם, כוונתם הוא כשזה נמצא עוד לאחר שדפיקת הלב נפסקה, והסתמכנו על דברי רש"י שכותב וז"ל: "ומר אמר עד חוטמו, דזימנין דאין חיות ניכר בלבו וניכר בחוטמו", והיינו מפני "דלפעמים אף שהנשמה עדיין תוך הלב אין הדפיקה ניכרת בלבו" (כלשונו של החכם צבי בתשובתו).

והעירוני, דלפי זה מחוסר עדיין הבהרה להסביר דברי רב פפא שאומר, דמחלוקת ממטה למעלה "אבל ממעלה למטה כיון דבדק ליה עד חוטמו שוב אינו צריך", וככה נפסקה ההלכה ברמב"ם ובשו"ע, ולמה לא חוששין לשמא ישנה פעימת-לב הגם דאין כבר נשימה בחוטם?

והנה הגם שכבר הסברתי זה בקצרה, ארחיב בזה את הדיבור יותר, ואומר כי פשוט הדבר, שהמכוון הוא מפני שמסתמא משערינן ותלינן שאם אין חיות באף אין כבר חיות גם בלב, דכך הוא עפ"י רובא דרובא, ולכן בשבת אין להמשיך לפקח את הגל עד הלב ולחלל שבת עבור כך. אבל כל היכי שרואים ונוכחים לדעת שיש חיות בלב אזי ברור הדבר דאז דינו כחי, דנשמתו דופקת שם, כדברי רש"י ז"ל, ובחול מן החובה לבדוק גם בלב.

וככה מציינו להגאון המהרש"ם ז"ל בתשובותיו סח"ו סימן קכ"ד שכותב בפשטות לבאר גם כן הכוונה כנ"ל, דזה שאמרו דבלמעלה למטה דאין צריך לבדוק רק עד חוטמו, היינו בסתמא, אם ליכא הוכחה להיפך סמכינן על בדיקת חוטמו דהוי רוב גמור ואפי' מיעוטא ליכא אא"כ על צד א' מאלף דהוי מיעוטא דמיעוטא דאין לחוש לכך גם בפקדונ' אבל אם רואים איזה סימן של חיות בשאר אברים ואיתרע רובא לפנינו יש לומר דלא סמכינן אבדיקת חוטם יעו"ש.

והמהרש"ם ז"ל אומר את דברו אפילו כשיש רק חיות בשאר אברים, ולא בלב, ומינה בק"ו בן בנו של ק"ו כשמוצאים שישנה עדיין חיות ופעימת-לב. דאזי בודאי ובודאי דלא סמכינן כלל על שנפסקה הנשימה דרך האף, ודינו כחי גמור, כי הלב הוא כח החיים.

ולקביעתו של המהרש"ם דכל שיש עדנה חיות באיזה אבר מהאברים דנחשב עדיין עי"ז כחי, אנו מוצאים סימוכין לו בשו"ת חת"ם סופר ז"ל סימן של"ח, שכותב

בהמשך דבריו בזה"ל: "כל שאחר שמוטל כאבן דומם ואין בו שום דפיקה אם אחר כך בטל הנשימה אין לנו אלא דברי תורתנו הקדושה שהוא מת ע"ש, הרי דס"ל להגאון חת"ם סופר ז"ל דביטול הנשימה מועילה לקבוע את המיתה רק אם באה "לאחר שמוטל כאבן דומם ואין בו שום דפיקה", ומכלל הן אתה שומע לאו, דהא כל שיש בו עדיין איזה דפיקה באיזה אבר שהוא ואיננו מוטל כאבן דומם, אזי חוששין שאולי הוא יוצא מן הכלל, ויש לחוש שמא עודנו חי, ומן הצורך להמתין עד שיתברר מצבו לנכון."

ב. עוד אנו מוצאים להגאון פני משה ז"ל בירושלמי פ"ח הלכה ה', על זה דאיתא בירושלמי שם וז"ל: "מפקחין עליו בשביל ישראל של שם, עד איכן, תרין אמורין, חד אמר עד חוטמו וחורנה אמר עד טיבורו, מאן דאמר עד חוטמו והוא דהוה קיים, ומאן דאמר עד טיבורו בהוה דהוה רכון." ומבאר הפני משה כוונת הירושלמי, דר"ל דלא פליגי, דמ"ד עד חוטמו מיירי, בהוה דהוה קיים כלומר שחזק וקשה הוא ונרגש בדיקת חוטמו אם יש בו איזה חיות, ומ"ד עד טיבורו בהוה דהוה רכון שהוא רך כשממשששין בו ואינו נרגש בחוטמו, ובדקין אותו עד טיבורו שאפשר שעוד ירגישו בו חיות, עיי"ש.

הן אמנם אין הוכחה ברורה שכוונת הירושלמי הוא בדייקא כפירושו זה של הגאון בעל פני משה ז"ל, ויש גם פירושים אחרים בכוונת הירושלמי יעו"ש בקה"ע, ועוד. אבל זאת עכ"פ אנו רואים בבירור, שלהגאון בעל פני משה ז"ל היה פשוט ליה הדבר בהלכה זו, דעקרונית כל שיש עדנה איזה חיות במקום אחר, דאזי לא קובע כבר מה שלא נרגש נשימת חוטם, ונחשב עודנו כחי, ועל כן כל שיש איזה סיבה לתלות מדוע שלא נרגש בו בדיקת חוטם, מותר אפילו לחלל שבת כדי לבדוק בעוד מקום בגופו, כגון בטיבורו, כדי לעמוד על הבירור אם נרגש בו עוד חיות, ולכן הטה אל זאת הכוונה בדברי הירושלמי.

על כן, אם אמרנו לענין שבת, לפי הבבלי וההלכה הפסוקה, דמלמעלה למטה כיון דבדק ליה עד חוטמו שוב אינו צריך, היינו, מכיון שהדבר כרוך בחילול שבת לכן לא חיישינן יותר למיעוטא דמיעוטא ולא מתירין משום כך להמשיך עוד בחילול שבת, וכדיוצא כן גם מדברי המהרש"ם הנ"ל, אבל כל שלא קשור הדבר בחילול שבת שעומד מנגד, ובאים לקבוע מותו של אדם, אין לקבוע בהפסקת הנשימה בלבד, אלא לבדוק גם ביתר חלקי ודופקי הגוף, ובמיוחד אם קיים עוד פעימת-לב – דבר שמאשרים גם הרופאים שלפעמים מפסיק הלב לפעול בשעת המיתה ולפעמים הנשימה תחילה.

ובדרך כלל ניתן לסכם ולומר, דבכלל כל מה שנחלקו מזה הוא רק מאימתי אפשר מסתמא לקבוע שנחשב עי"כ כמת, אבל כל שמתברר שכן ישנה עדיין איזה חיות ודופק באיזה מקום שהוא, אזי כו"ע יודו בזה שיש לחוש שחי עודנו, ומכש"כ כשמוצאים עדנה פעימת-לב, שבודאי ובודאי שדינו עוד כחי לכל דבר.

ג. היוצא מהאמור, כי נוסף להפסקת פעולת המוח אפילו בכללותו, זקוקים לפי ההלכה לשם קביעת המוות גם להעדר נשימה והעדר פעילות הלב וגם לרבות חוסר דופק וחוסר תנועה.

וכל עוד שקיימים דופק או תנועה, איתרע נאמנותם של רופאים לבוא ולקבוע מותו של זה. וכך כותב בשו"ת מהרש"ם שם, דדברי הרופאים אין מכריעין בכל כה"ג, דכבר כתב הבחיי פ' משפטים דדוקא בחלאים החיצוניים יש לסמוך על דבריהם ע"ש.

[והגע בעצמך. אם אחרי מות המוח כולו, לרבות מה שקוראים גזע-המוח, ימשיך האיש הזה לחיות עוד כמה חדשים עם פעימת הלב, כפי שקובעים הרופאים בעצמם שזה מאד ייתכן, האם בכל זאת נתיר את אשתו להינשא לשוק מיד עם מות גזע המוח? ואיך נעשה בזה איפוא תרתי דסתרי?]

ד. יש לציין כי גם בקשר לבדיקת וקביעת הרופאים למות-המוח גופיה אין לסמוך על נאמנותם לקביעתם הסופית לכך, והקורא בדוח"ם הרפואיים שלהם על כך בדפי-רפואה שמפרסמים מדי פעם נוכח לדעת שגם אצלם אין עוד סוף פסוק בזה, ואחרי כל קביעה בזה, הספק מכרסם בקרבם, ובעלי הנפש שבהם מביעים זאת בפרהסיא, ומדי פעם באים כולם להכרה שהקביעה עפ"י הבדיקה הקודמת אין בה אמנם בכדי לקבוע ודאות בזה וקובעים קביעה עפ"י בדיקה אחרת, וגם אז אין תמימות דעים, ומה שרופא זה קובע על פיה מות-מוח סופי בא חבירו וחקרו. לפעמים המציאות באה ומטפחת על פניהם, ולמה שבתחילה התייחסו כעל סימן מובהק של מות המוח, מתגלה לאחר מכן מצבים שונים המחקים את תיסמונת מות המוח ונותנים תרשים שטוח למרות שהפגיעה במוח היתה הפיכה, והחולים החלימו.

על כן מודים ובאים, כי בדרך כלל גם בקביעת המוות על פי מות-המוח, ייתכן אבל מצב הפיך למרות שלפי הבדיקות והנתונים המדעיים החולה הי' לכאורה במצב של מת, באשר שברור וידוע שכל הבדיקות הטכניות-חשמליות מסוגלות רק לשער את חייהם או מותם של מליוני תאים במוח, אך יתכן בהחלט שהרבה תאים עדיין חיים אלא שהפוטנציאל החשמלי שלהם לא נקלט בתרשים, על כן אין ממדים קליניים וטכנולוגיים בטוחים מספיק כדי לקבוע בוודאות וסופית שאכן מת המוח, והנימוק של מצב "סופי" או "הפיך" איננו מוחלט בשום קריטריון. [אכן: אין חקר לתבונתו של הבורא ית"ש].

ובסיכום, הם בעצמם מעוררים אחרי ככלות הכל שתי בעיות חשובות, והמה:

א. המצב האימיננטי למות כל אברי הגוף – כפי שנדרש בהגדרה של מות המוח – איננו מוגדר דיו, כי זה יכול לקרות לאחר מספר חדשים. ב. המצב "הבלתי נמנע" של המוות שאף הוא חלק אינטגרלי של הדרישה לקביעת המוות על פי מות המוח אף הוא עשוי להשתנות על ידי שיפור הולך ומתקדם במדע הרפואי והטכנולוגי. והאם בעיות חשובות אלה אין בהם בכדי לחסום לפנייהם את הדרך? דרך-לא-דרך לפי מושגי ההלכה.

על כן ברור ופשוט הדבר בתכלית הפשטות שגם מבחינה זאת, וגם אליבא דידהו, מן ההכרח שגם לאחר קביעה של הפסקת פעולות המוח, זקוקים גם – כדי לקבוע המוות – להעדר נשימה והעדר פעילות הלב.

ועוד מלה גם בנוגע לנשתל.

ה. בפרק הקודם כתבתי והערתי שאפילו אם המושתל נשאר חי לשנה ויותר, בכל זאת יתכן לומר שנשאר בגדר טריפה, והרי ישנם כמה מגדולי הפוסקים רוא"ח דס"ל דהעושה אדם טריפה חייב עליו, ויהיו חייבים איפוא לפי שיטות אלה גם על כריתת לבבו הטבעי של הנשתל אם לא היה לפני כן בגדר של טריפה, והבאתי סיוע לקביעה האמורה שנשאר בגדר טריפה מדברי הגאון בעל כרתי ופלתי ז"ל דס"ל דכאשר ניטל הלב מבעל חי אע"פ שנמצא בגופו אבר אחר כדמותו וכתבניתו ובו משכן חיוני וממלא תפקידו של הלב ונותן לו החיות, בכל זאת אין זה מוציא אותו מגדר של טריפה היות ועל"פ ניטל ממנו לבבו הטבעי, והוספתי, דאם כן, הדבר עוד במכל שכן שניתן לקבוע בכזאת כאשר כורתים ממנו לבבו או כבדו הטבעי ומשתילים בקרבו לב או כבד של גוף אחר.

ואבהיר בזה ביתר הבהרה, כי רצוני לומר בהוספה של "מכל שכן", כי אפילו אם נתפוס כההיא דהכ"פ דלא כמסקנתו הנז' בעובדא דידה, וכפי שמצינו להגאון החזו"א ז"ל בחי"ד סימן ד' אות י"ד שכותב לחלוק על הכ"פ, וס"ל דודאי בשר זה המפקד תפקיד הלב ומחיה את הבע"ח הוא באמת הלב, ואם נשתנתה צורתה החיצונית לא מצינו שהלב נטרף בשינוי תואר יעו"ש, בכל זאת בכגון נידוננו יש לומר שגם החזו"א יודה שנהיה טריפה עי"ז, כי בההיא דהכ"פ הרי האבר תחליף-הלב נברא באותו הגוף עצמו ומתפקד תפקיד-הלב באופן טבעי ולכן ס"ל להחזו"א דמכיון שכן, הרי הוא באמת הלב ולא נטרף בשינוי תואר, אכל בכגון נידוננו הרי כורתים הלב או הכבד הטבעי מהגוף, ואין לו לזה תחליף עצמיותי, אלא דבמקום זה שותלים בידי-אדם לב או כבד מגוף אחר ומפעילים אותם בגוף חדש זה [אשר למעשה הגוף לוחם נגדם ודוחה אותם] באמצעים מלאכותיים מעשה ידי אדם, ומכיון שלא בא בדרך הטבע אם כן בכל כגון דא מסתבר הדבר שכ"ע יודו, וגם החזו"א ז"ל יסבור, שנהיה טריפה עי"כ כאשר שחסר לו הלב או הכבד הטבעי, שנטרף עפ"י דין על ידי זה, ואין כח בלב או כבד מגוף אחר הנשתל על ידי אדם בגוף זה להתאחד עמו להיות לאחדים גם באופן חיוני כמקדם, ולמלא בשלימות את התפקיד שמילא בו הלב או הכבד הטבעי, וזוהי הסיבה שהגוף נלחם נגד גוף זר זה ומנסה לדחפו ולהרחיקו ממנו במלוא התנופה וצריכים לרסנו בכל מיני המצאות רפואיות חדשים לבקרים, ולכן האדם הזה נהיה עי"כ בגדר של טריפה, [אגב אותה הבעיה תהא כאשר ירצו לכרות לב או כבד מחולה מסוכן שאינו בגדר טריפה, ולהשתיל במקומו לב או

כבד מלאכותי, ועוד חריפה יותר, באשר שאיננו בא אפילו מאדם חי הדומה לו בסידור אבריו וחיותם⁵.

ו. חז"ל אומרים: טוב שברופאים לגיהנם (קדושין פ"ב.) וראיתי בספר קול סופר על המשניות להגאון בעל מחנה חיים ז"ל שכותב לבאר הכוונה, דר"ל, דרופא מומחה ובקי הוא שחקר והיה מנסה הרבה בכמה חלאים אשר חפץ לנסות, וע"י שמתו רבים תח"י וראה שסם זה אינו מועיל וגם זה אינו מועיל בא על התכלית מה שמועיל, אם כן דם הרבה שפך עד שנעשה טוב שברופאים, וראוי לבוא לגיהנם ע"ש.

בעקבות פירוש זה של הגאון בעל מחנה חיים ז"ל, ולאור המציאות המרה שלפנינו, ניתן לפרש שהמכוון הוא על כגון רופא שכזה שאיננו נרתע מלהרוג נפשות (כלשונו של רש"י ז"ל בקדושין שם), ובלבד שיצא לו שם בעולם וטוב שברופאים כאשר לפעמים יעלה בידו להאריך ע"כ חיי הנשתל לכמה חדשים, או שנים, והכל תחת מסוה של קידום הרפואה. וטחו עיניהם של רופאים אלה לראות נכוחה כי מות בסיר התבשיל הרפואי הזה, בהריגת "התורם", ובהריסת ה"נשתל".

ובאשר שכפי הנשמע, רופאי ההשתלה, והנוהרים אחריהם, על אף כשלונם החרוץ בהשתלות שעברו וביצעו וגרמו גם למיתת הנשתלים כעבור זמן קצר מההשתלה, בכל זאת לא שמו לב לאותות האזהרה ולא נרתעו לסגת אחורנית מזממם, ולמרות שזה הרתיע והחריד רבבות מקרב בית ישראל, המצפון שלהם לא התעורר, ולא גרם להם שום נקיפת-לב, ובלי כל הרהורי חרטה מקשיחים את ערפם לחזור על משגם הגס והמזעזע, ואורבים ומחטטים בכל בתי-החולים למצוא טרף אדם נוסף להקריב על מזבחם-הרפואי, תחת שמות נרדפים של "תורמים" "ומסכימים". לכן מוטלת משנה-חובה לעשות מאמצים לקדם את פני הרעה, ולמונעה, לעמוד על המצפה ולהיות צופה לבית ישראל. להזהירם ולהעמידם על חומרת מעשה-ההשתלה כאלה הגובלים עם רציחת נפשות, ובכיוון זה לשלוח חוזרים תכופים לכל בתי-החולים, ושחלילה לא יתנו יד לזה, וכפי שכבר הזכרתי במאמרי תחת השם "גילוי דעת" את דברי הרמב"ם בפ"ד מה' רוצח ה"ט שפוסק "שכל מי שיש בידו עוון זה הרי הוא רשע גמור ואין כל המצות שעשה כל ימיו שקולין כנגד עוון זה ולא יצילוהו מן הדין". עוד זאת, כי אפי' מי שהוא בעל עבירות חמורות בלאו הכי, בכל זאת העוון הזה של גרימת רציחה הוא שמכריעו לכף חובה יותר מכל העבירות שעושה, וכפי שמסיים הרמב"ם שם וכתב וז"ל: "צא ולמד מאחאב שהיה עובד ע"ז שהרי נאמר בו רק לא היה כאחאב, וכנסדרו עוונותיו וזכויותיו לפני אלהי הרוחות לא נמצא עוון שחייבו כלייה ולא היה שם דבר אחר ששקול כנגדו אלא דמי נבות שנאמר "ותצא הרוח ותעמוד לפני ה'" זה רוח נבות, ונאמר לו "תפתה וגם תוכל" והרי הוא הרשע לא הרג בידו אלא סיבב, קל וחומר להורג בידו" עכ"ל. למדים מזה עד כמה שצריך לזהר מזה אפילו רשע גמור ולא להפטיר שבין כך דינו פסוק. בהיות שזהו העוון שיכול להכריע

5. לדעת הגרש"ז אויערבאך (שליט"א) (הובא: נשמת אברהם מהדור"ק, חלק י"ד, סי' קנה ס"ק ב,1) מותר להשתיל לב מלאכותי אם ע"י השתלת הלב המלאכותי יאריך ימים יותר מאשר ללא ההשתלה.

ביותר לחייבו כלייה, ולמדים גם עד כמה שחומרת העבירה על כך, וכל כך היא אפילו למי שלא הורג בידו אלא רק מסבב את ההריגה.

ז. עלינו לשנן לעצמנו ולאחרים האזהרות החמורות והעונשים הכבדים הנאמרים בתוה"ק לכלל ולפרט על עוון רציחה ואביזריה, גם לרבות כאשר "שפיכת דם האדם" בא כביכול לשם "באדם", עבור הצלת אדם אחר, באשר האדם הוא נזר היצירה וכל אחד ואחד ממנו מהווה עולם מלא, ביודעים ובלא יודעים. כנימוק הנאמר על כך בתורה "כי בצלם אלהים עשה את האדם", והתקין לו ממנו בנין עדי עד בזה ובבא.

מקור: ספר אסיא ז, עמ' 149-162, 1993